

Pietari – Venäjän talouden kasvukeskus

Grigori Dudarev & Paavo Suni

Pietarin perustaminen Venäjän eurooppalaiseksi pääkaupungiksi vuonna 1703 oli yksi Venäjän Tsaarin Pietari Suuren keskeisistä tavoitteista.¹ Uuden pääkaupungin oli määrä auttaa integroimaan Venäjä Euroopan kehittyneeseen sivilisaatioon kaventamalla eurooppalaisten ja venäläisten kielellisiä, koulutuksellisia, kulttuurisia, yritystoiminnallisia ja muita kuiluja (Johanson ja Vahlne 1997). Logistisesti ajatellen pääkaupungin sijainti oli paras mahdollinen. Itämeri tarjosi kipeästi tarvittun erinomaisen, kauppaa elvyttävän ja osaamista lisäävän meriväylän Eurooppaan. Venäjä oli tuohon aikaan Eurooppaa selvästi jäljessä talouden ohella myös muilla aloilla kuten kulttuurissa ja taiteissa. Pietarin perustaminen oli menestys. Se täytti useimmat Pietari Suuren asettamista tavoitteista.

Sosialismin aikana etenkin Pietarin talouskehitys hidastui ja jopa taantui, mutta sosialismin romahdettua Pietarin roolista keskustellaan jälleen kuten Pietari Suuren aikana, sillä Neuvostoliiton hajoaminen on lisännyt Venäjän tarvetta lähentyä muuta maailmaa. Suunnitelmatalouden romahdus, teknisen kehityksen murros, kuljetuskustannusten merkityksen väheneminen ja taloudellisten toimintojen globalisoituminen ovat muuttaneet kaupungin taloudellista ympäristöä rajusti. Ympäristön muutos haastaa Pietarin kaupungin talouden rakennemuutokseen, jotta se vastaisi uusia markkinaehtoisia vaatimuksia. Kehitystä on jo tapahtunut melko paljon. Talous on yksityistetty, markkinat va-

pautettu, lainsäädäntöä kehitetty markkinatalouden suuntaan, pankkitoimintaa vapautettu, pörssi perustettu jne. Kuitenkin vielä syvällisemmät ja monimutkaisemmat muutokset ovat tarpeen, jotta Venäjä ja Pietari integroituisivat suotuisasti maailmantalouteen (Petrov ja Kuzitch 2001).

Tässä artikkelissa arvioidaan talouden Pietarin rakennemuutosta historiallisesta perspektiivistä hahmottamalla seuraavien elementtien kehitystä: ulkomaankauppa, ulkomaiset sijoitukset, kansainväliset investoinnit ja rahoitusmarkkinat. Näiden ohella muutokseen vaikuttavat suurtuotannon edut, jotka syntyvät yritysten mahdollisuudesta erikoistua ja kasvaa suurilla paikallismarkkinoilla. Tätä edistävät ja tukevat henkinen pääoma, joka lisää innovointia, markkinoille pääsy sekä markkinoiden perusinfrastruktuuri. Pietarissa talousjärjestelmän siirtymisellä markkinaehtoiseen suuntaan on ollut tässä suhteessa suuri vaikutus.

Raju rakennemuutos

Talouden rakenne muuttuu yleensä hitaasti, etenkin jos se on jo vakiintunut jonkin murroksen jälkeen. Nelson ja Winter (1982) ovat kehittäneet evoluutioteoriaa, joka perustuu niin sanottuun polku-riippuvuuteen, jonka mukaan historialla on tärkeä merkitys alueiden ja kansakuntien kehitystä arvioitaessa. Pietarin talouden kehitysmahdollisuuksiin vaikuttavat etenkin toisen maailmansodan ja sosialismin perintö.

Pitkäaikainen asema Venäjän pääkaupunkina takasi Pietarille tuntuvat investoinnit kaupungin kehittämiseen. Kun Venäjän pääkaupunki siirrettiin lokakuun vallankumouksen jälkeen Moskovaan, Pietarin merkitys taloudellisena ja poliittisena voi-

Taulukko 1. Leningradin teollisuustuotannon rakenne, %

Taseen loppusumma on pääomakannan kirjanpitoarvo ostohintaan Neuvostoliiton kirjanpitokäytännön mukaan kunakin periodina.

Teollisuus	Teollisuustuotanto			Taseen loppusumma		
	Aika					
	1970	1985	1989	1970	1985	1989
Teollisuustuotanto	100	100	100	100	100	100
Sähköntuotanto	1.7	1.9	1.9	10.5	8.4	8.2
Kemian ja petrokemianteollisuus	6.9	5.5	5.1	5.5	4.0	4.2
Koneen rakennus ja metallien jalostus	30.9	49.3	52.7	55.8	63.2	64.4
Metsänhoito, puunjalostus, sellun ja paperin tuotanto	3.4	2.9	3.1	2.8	2.4	2.3
Rakennusmateriaalien tuotanto	3.0	2.5	2.4	4.3	3.6	3.2
Tekstiiliteollisuus	26.1	17.0	15.5	7.1	5.6	5.8
Elintarviketeollisuus	19.6	14.0	13.3	6.1	4.9	8.1

Lähde: Goskomstat (1990).

makeskuksena alkoi vähentyä. Pietarin aseman heikentymistä vahvisti lisäksi se, että vallankumous johti suureen varakkaiden ja koulutettujen kaupunkilaisten maastamuuttoon. Toisen maailmansodan aikana 900 päivää kestänyt Leningradin piiritys oli kaupungille katastrofi. Piirityksessä kuoli yli miljoona leningradilaista, mikä heikensi tuntuvasti kaupungin kehitysmahdollisuuksia. Stalinin vainoissa ennen sotaa ja sen jälkeen kuoli vieläkin enemmän kaupunkilaisia. Uhrin olivat pääosin aktiivisimpia ja kyvykkäimpiä leningradilaisia. Leningradin piiritys ja Stalinin vainot sekä niihin liittyvä inhimillisen pääoman ja osaamisen menetys vähensivät Leningradin merkitystä monin tavoin. Muut kaupungit ja alueet lisäsivät investointejaan ja muita osuuksiaan resursseista Leningradin kustannuksella. Leningrad säilyi kuitenkin pitkään Neuvostoliiton tärkeänä taloudellisena keskittymänä ja keskeisenä porttina muuhun maailmaan.

Leningradin asema Neuvostoliitossa muuttui tuntuvasti myös 1960-luvulla. Ennen tätä Leningradin kehitys noudatteli pitkälti vielä tsaristisen ajan suuntaviivoja. Tuolloin alettiin kuitenkin tuntea talouden ripeän ja tuntuvan uudistamisen paineet. Neuvostoliitto jaettiin talousalueisiin, ”alueellisiin teollisuuskomplekseihin” (Kolossovski 1969), joiden tarkoituksena oli lisätä tuotannon tehokkuutta. Alueisiin liittyvät investointi- ja kehityssuunnitel-

mat integroitiin sekä yleiseen teollisuuden kehittämissuunnitelmaan, joka ulottui vuoteen 2005 saakka, että siihen liittyviin perättäisiin 5-vuotissuunnitelmiin. 1970-luvun alkupuolelta seuraavan vuosikymmenen lopulle saakka talouden suurimmat muutokset liittyivät resurssien suunniteltuun jakoon (Taulukko 1). Leningradin talouskehitys perustui tuonakin ajanjaksona luonnollisesti olemassa oleviin resurssivarantoihin ja erikoistumiseen, mutta yhteistyö Luoteis-Venäjän muiden alueiden kanssa korostui. Tiettyjen sektoreiden kuten erikoiskoneiden rakentamisen ja elektroniikkateollisuuden tuotanto laajentui tuntuvasti. Kunnianhimoisina tavoitteina olivat energia- ja materiaalivirtojen optimointi sekä Neuvostoliiton omavaraisuuden takaaminen koneiden ja laitteiden tuotannossa. Tavoitteet johtivat yli-investointeihin tietyillä aloilla. Periaatteessa nykyinen tuotantokapasiteetti kuitenkin joko luotiin tai sitä olennaisesti parannettiin vuosina 1970-1990.

Kuluvana vuosikymmenenä, kun resurssivaltaisten alueiden osuudet Venäjän tuotantorakenteessa edelleen korostuvat ja kauppavirrat suuntautuvat uudelleen, Pietarin roolia kasvukeskuksena on tarkasteltava uudelleen. Pietarin tehtävänä on jatkossa todennäköisesti toimia Luoteis-Venäjän keskukseksi ja porttina maailmalle.²

Neuvostoliiton hajoaminen ja uuden Jegor Gai-

Taulukko 2. Venäjän BKT ja Pietarin alueellinen BKT.

	1997	1998	1999	2000	2002	1H2003
Venäjän BKT:n määrän muutos, %	0.9	-4.9	3.2	7.5	4.1	7.2
Pietarin BKT:n määrän muutos, %	0.2	-1.7	6.8	10.0	5.7	5.3**
Pietarin osuus Venäjän BKT:sta, %**	3.4	3.7	3.9	3.9	..	..
Venäjän BKT henkeä kohden, RUR						
(Vuonna 1997 – 1000 SUR)	15212	16442	27785	47940*	75915	43863
Pietarin BKT henkeä kohden, RUR						
(Vuonna 1997 – 1000 SUR)	15899	18948	33118	49377*	72000*	..

* Arvio

** Laskettu alueittaisten BKT:den summasta. Se eroaa Venäjän koko BKT:sta.

Lähde: Goskomstat, Government of St. Petersburg (2001-2003).

darin johtaman reformistisen hallituksen nimittäminen vuonna 1991 nostivat Pietarin reformien ja muutosten soveltamisessa Venäjän eturintamaan. Pietarin teollisuustuotanto alkoi jo 1990-luvun lopulla nousta nopeammin kuin Venäjällä keskimäärin. Esimerkiksi vuonna 2000 Pietarin teollisuustuotanto kasvoi 10 prosenttia, kun Venäjän kasvu jäi 7,5 prosenttiin. Pietarin osuus Venäjän teollisuustuotannon arvosta nousi 3,2 prosentista vuonna 1994 3,9 prosenttiin vuonna 1999. Tämä saattoi johtua massayksityistämisestä ja markkinoiden keskittymisestä. Venäjän kriisin jälkeen vuosina 1999-2003 Pietarin talouskasvu oli kuitenkin ripeää, ruplan raju devalvointi johti tuonnin korvaamiseen venäläisillä ja pietarilaisilla hinnoiltaan halvoilla tuotteilla. Samanaikaisesti raaka-aineiden, erityisesti öljyn hinnan nousu lisäsi erityisesti öljyyn liittyvää

ostovoimaa ja julkisen sektorin verotuloja ja paransivat siten käänteen edellytyksiä.

Palvelut ovat lisänneet merkitystään Pietarin alueellisessa kokonaistuotannossa siirtymätalouden aikana tuntuvasti. Pietari on muuhun Venäjään verrattuna erikoistunut palveluihin, mikä näkyy palvelutuotannon suurena tuotanto-osuutena.

Palvelutuotannon vahvistuminen on johtanut myös palvelusektorin työllisyysosuuden nousuun teollisuuden kustannuksella, kuten kuviosta yksi on nähtävissä. Kaupan ja ravitsemustoiminnan työllisyys on kasvanut ja sen odotetaan edelleen lisääntyvän, kun väestön ostovoima kasvaa ja kehittyneen maailman kulutustottumukset juurtuvat vähitellen Venäjälle.

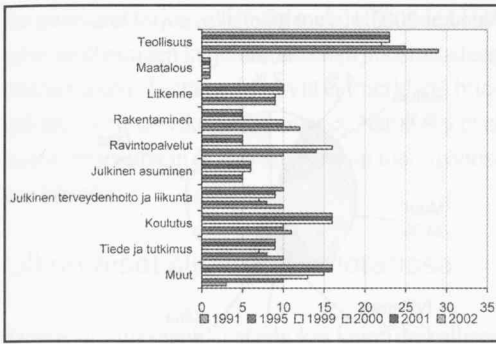
Tuotannon raju rakennemuutos on näkynyt Pietarissa investointien rajuna laskuna. Pitkä epäva-

Taulukko3. BKT:n (alueellinen BKT) rakenne, %
Tavaratuotanto on tehdasteollisuuden bruttotuotanto.

	Pietari			Venäjä		
	Palvelut	Tavarat	Nettoverot	Palvelut	Tavarat	Nettoverot
1994	54.7	36.4	8.9	48.3	43.9	7.8
1995	57.1	33.9	9.0	50.9	41.3	7.8
1996	61.7	30.4	7.9	49.9	41.6	8.5
1997	60.8	30.4	8.8	51.9	39.4	8.7
1998	59.5	33.9	6.6	53.4	38.9	7.7
1999	61.0	32.0	7.0	50.1	40.9	9.0
2000	58.7	33.1	8.2	45.0	47.6	7.4

Lähde: Goskomstat, Government of St. Petersburg (2001)

Kuvio 1. Työllisyyden rakenne Pietarissa, %

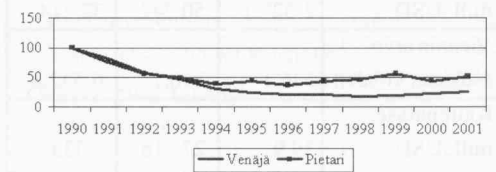

Lähde: Goskomstat, Peterburgkomstat (2003)

kauden aika ja kulutustottumusten voimakas muutos ovat johtaneet investointien viivästymiseen. Inflaatio, pääomapako ja kotimaisen ostovoiman pudotus ovat myös olleet tärkeitä investointien supistajia. Yli kymmenvuotinen heikko investointikehitys on johtanut tilanteeseen, jossa venäläisen tuotannon kilpailukyky on heikentynyt tuntuvasti kansainvälisessä ja kotimaisessa kilpailussa. Toisaalta vuoden 1998 raju ruplan devalvointi palautti osin venäläisten tuotteiden hintakilpailukykyä ja siirsi kysyntää kotimaisiin tuotteisiin. Niin pietarilaisten kuin venäläistenkin tuotteiden reaali kilpailukyky, eli hintaan perustumaton houkutus, kuten esimerkiksi tekninen taso ja muotoilu, on jäänyt pahasti jälkeen länsimaisiin kilpailijoihin verrattuna.

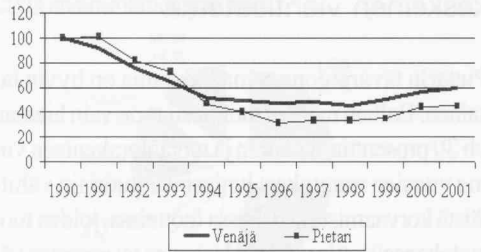
Pietarin teollisuustuotanto on siirtymätalouden aikana supistunut puoleen Neuvostoliiton lopulla vallinneesta tasosta. Edellä mainittujen tekijöiden ohella tuotantoa ovat supistaneet Neuvostoliiton aikaisten taloudellisten kontaktien katkeaminen, lainsäädännön ja muiden institutionaalisten uudistusten hitaus, kotimarkkinoiden epävakaus ja julkishallinnon epäjohtonmukainen toiminta.

Kuvio 2. Investointien määrä, indeksi 1990=100

Lähde: Goskomstat (2000)

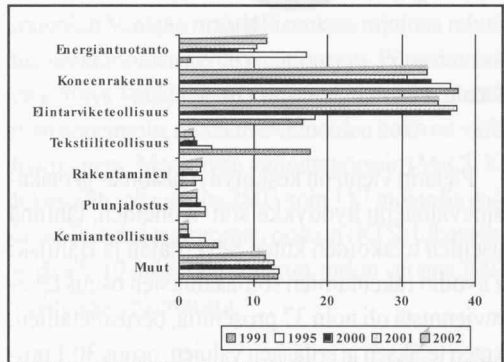
Kuvio 3. Teollisuustuotannon määrä, 1990=100%

Lähde: Goskomstat, Petersburgkomstat (2003)

Tehdasteollisuuden rakenne on muuttunut transitioprosessissa olennaisesti. Koneenrakennuksen ja metallien jalostuksen merkitys on vähentynyt tuntuvasti kysynnän painopisteen muutoksen takia. Sitä vastoin elintarviketeollisuuden kasvu on ollut rajua. Vuonna 2000 sektori saavutti jo yli 30 prosentin osuuden teollisuustuotannosta. Osuus on viime vuosina hieman supistunut, mutta pysynyt kuitenkin yli 30 prosentissa. Vuonna 2000 toimiala tuotti yli 50 prosenttia verotuloista.

Kuvio 4. Pietarin teollisuustuotannon rakenne, %

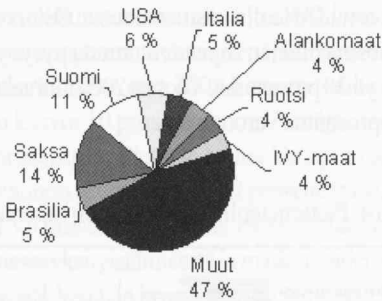
Lähde: Goskomstat, Petersburgkomstat(2003)

Pietarin väestön viime vuosien ripeästä kasvusta huolimatta vielä verraten alhainen ostovoima ja liki olematon maataloustuotanto ovat merkinneet sitä, että elintarviketeollisuus on suurin yksittäinen tuoja. Elintarviketeollisuuden osuus tavaratuonnista oli vuoden 2003 alkupuoliskolla 43 prosenttia. Tämä ylitti selvästi seuraavaksi suurimman tavaryrhmän, koneiden tuonnin 27 prosentin osuuden.

Pietari – Venäjän keskeinen vientisatama

Pietarin tavaratuonnin maajakauma on hyvin tasainen. Baltian maiden tuontiosuus on vain hieman yli 30 prosenttia. Tuonnin ja tuotantorakenteen viime vuosien muutokset heijastavat tuonnin vähittäistä korvaamista sellaisissa tuotteissa, joiden tuotantokapasiteettia voidaan laajentaa tai parantaa vähäisin rahoituspanoksien ja joiden kotimainen kysyntä on vahvaa. Tästä on hyvänä esimerkkinä pietarilaisen ruuantuotannon merkityksen lisääntyminen viime vuosina.

Kuvio 5. Pietarin-tuonti maittain, %
Vuoden 2003 1. vuosipuolisko.

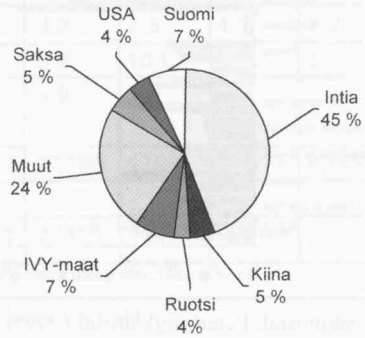
Lähde: Peterburgkomstat (2003)

Pietarin vienti on keskittynyt pääoma- ja raaka-ainevaltaisiin hyödykkeisiin. Koneiden, lähinnä useiden telakoiden kuten Severnajan ja Baltijski Zavodin rakentamien sotilasaluksien osuus tavaraviennistä oli noin 37 prosenttia, perusmetallien, kuten teräksen ja erilaisten valujen, osuus 30,1 prosenttia ja puusta valmistettujen tuotteiden osuus oli 7,6 prosenttia. Pietarin tärkeimmät vientimarkkinat ovat olleet viime vuosina perinteisesti Saksa, Suomi, Yhdysvallat ja Alankomaat. Kiina, Intia ja useiden Kaakkois-Aasian maiden tuntuva vientiosuus selittyi pitkälti neuvostoajoilta periytyvillä kaupallisilla suhteilla ja halvoilla tuotteilla.

Pietarin vienti asukasta kohden laskettuna on lähes kaksinkertainen Venäjän keskimäärään verrattuna. Viennin rakenne poikkeaa tuntuvasti muiden alueiden rakenteesta. Pietarin vientiä do-

Kuvio 6. Pietarin vienti maittain, % in 1H2003

Vuoden 2003 1. vuosipuolisko.

Lähde: Peterburgkomstat (2003)

minoivat tehdasteollisuuden tuotteet, kun muilla alueilla raaka-aineiden ja alhaisen jalostusasteiden tuotteilla on keskeinen merkitys viennissä.

Pietarin asukasta kohden laskettu vienti jää kuitenkin vain murto-osaan esimerkiksi naapurimaan Suomen vientiin verrattuna. Suomi hyötyy korkean jalostusasteen tuotteiden viennistä ja tehokkaasta viennin infrastruktuurista. Pietarin tuottamien tuotteiden jalostusarvo on tuntuvasti suomalaisia tuotteita alhaisempi ja vientiteollisuuden osuus tuotannosta Suomea vähäisempi. Vientiteollisuuden pienuuden ohella on useita rakenteellisia tekijöitä, jotka rajoittavat periaatteessa erittäin hyvän maantieteellisen sijainnin ja inhimillisen pääoman positiivisia vaikutuksia.

Pietari on kuitenkin keskeinen Venäjän vientikeskus. Noin 32 prosenttia Venäjän tuonnista ja 25 prosenttia viennistä kulkee Pietarin kautta. Viennin välityksessä lähialueiden tuotteet kuten teräs, metsäteollisuuden tuotteet ja lannoitteet ovat tärkeässä

Taulukko 4. Pietarin ja Venäjän vienti Suomen vientiin verrattuna

	Pietari	Venäjä	Suomi
Viennin arvo, mill. USD	2 527.1	50 242	32 714
Viennin arvo asukasta kohden	546.1	346.7	6 542.8
Kauppatase, mill. USD	39.9	27 216	7 333

Lähde: Goskomstat (2001) ja kirjoittajien laskelmat.

asemassa. Teollisuuden keskittyminen ja hyvät raaka-ainevarat tarjoavat hyvän mahdollisuuden Pietarin teollisuuden laajentamiseen ja jalostusasteen nostamiseen. Tästä on jo hyviä esimerkkejä huonekalu- ja elintarviketeollisuudessa. Nämä alat ovat lisäksi vientiään ja korvanneet osin tuontipanos-ten käyttöä.

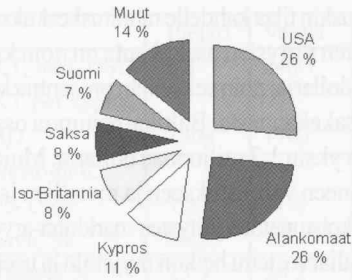
Ulkomaiset sijoitukset Pietarissa

Suorat sijoitukset olisivat tehokas keino paikallisen tuotannon jalostusarvon nostamiseksi, koska suoria sijoituksia tekevät menestyneet kansainväliset yritykset tuovat mukanaan yleensä huipputietämystä, teknologiaa sekä tietotaitoa. Suorat sijoitukset merkitsevät myös globaalin työnjaon aktiivista hyödyntämistä. Taulukosta 5 on kuitenkin nähtävissä, että Pietariin tehdyt suorat sijoitukset ovat vielä vähäisiä.

Pietaria lähellä olevat maat ovat investoineet Pietariin verraten vähän (ks. kuvio 7). Pietariin on investoitu lähinnä Alankomaista, Yhdysvalloista, Sveitsistä ja Luxemburgista. Nämä investoinnit ovat useiden arvioiden mukaan pitkälti venäläisten omistajien omistusoikeuden turvaamiseksi ja verotuksen minimoimiseksi ulkomaisten yhtiöiden kautta kierrättämiä investointeja

Pietariin suuntautuvia suoria sijoituksia ovat pitäneet vähäisinä epävakaa poliittinen tilanne, tehoton ja hyvin ailahtelevat markkinat, korruptio, byrokratia, kehittymättömät talouden perusrakenteet sekä korkeat kuljetuskustannukset. Suurin osa Pietariin suuntautuneista ulkomaisista inves-

Kuvio 7. Suorat sijoitukset lähdemaittain, vuoden 2003 ensimmäinen puolisko

Lähde: Goskomstat (2003)

toinneista on ollut lainoja, jotka venäläisen käytännön mukaan tilastoidaan ulkomaisiksi sijoituksiksi, eikä portfolio- tai suoria sijoituksia.

Pietarin rahoitusmarkkinat

Globaalien keskusten, kuten New Yorkin, Lontoon ja Hongkongin, kehitykselle on keskeistä kehittyneet rahoitusmarkkinat. Taloudet voivat hyödyntää kehittyneiden rahoitusmarkkinoiden lisäämää talouden joustavuutta ja muutoskykyä globaalien markkinoiden vaatimusten mukaisesti. Niin Pietarin kuin muunkin Venäjän mahdollisuuksia rajoittaa rahoitusmarkkinoiden kehittymättömyys. Pörssikurssien kehitys Venäjällä on viime vuosina ollut maailman nopeimpia, mutta markkinoiden koko on vielä hyvin pieni. Moskovan valuuttapörssin (MICEX) liikevaihto oli vuonna 2003 noin 117 miljardia dollaria. Toiseksi suurimman pörssin (RTS) liikevaihto jäi alle 10 miljardiin dollariin, joskin vuonna 2003 vaihto kaksinkertaistui.

Taulukko 5. Ulkomaiset investoinnit, miljoonaa USD

	1998	1999	2000	2001	2002	2003*
Ulkomaiset sijoitukset Pietariin	413.0	699.0	1159.5	1171	881	296
- Suorat sijoitukset	259.9	271.9	146.3	113.6	84.1	31.4
- Portfoliosijoitukset	6.7	0.7	5.1	15.2	12.6	16.0
- Muut investoinnit	146.7	426.4	1008.1	1042.5	784.3	248.7
Ulkomaiset sijoitukset Venäjälle	..	9530	10958	14258	19780	12662
Pietarin osuus Venäjän ulkomaisista investoinneista	..	7.3	10.6	8.2	4.5	2.3

* Ensimmäinen vuosipuolisko

Lähde: St. Petersburg Committee for Economy and Industrial Policy, Peterburgkomstat (2000-2003)

Pietarissa ovat Venäjän toiseksi suurin pörssi ja rahoitusmarkkinat. Venäjän markkinoilla on kuitenkin hädin tuskin tilaa kahdelle rahoituskeskukselle. Pietarilaisten yritysten osakekanta on noin kuusi miljoonaa dollaria, noin seitsemän prosenttia koko Venäjän osakekannasta. Baltika-panimon osakekanta on jo yksin 1,3 miljoonaa dollaria. Muiden, lähinnä koneen valmistukseen ja metallien jalostukseen erikoistuneiden yritysten markkina-arvo on tuntuvasti aliarvostettu heikon myynnin ja useiden siirtymätalouteen liittyvien rakenteellisten ongelmien takia. Venäjän pörsseissä vaihdetaan hyvin vähän pietarilaisten yritysten osakkeita, eikä Pietarissa juuri vaihdeta muilla alueilla olevien yritysten osakkeita. Gazpromin osakkeiden kaupan keskitäminen Pietariin on kuitenkin ollut tässä suhteessa lupaava askel.

Pietarin pankkitoiminta on Venäjänkin mittapuun mukaan vaatimatonta. Kymmenen suurimman pietarilaispankin taseen loppusumma ylittää 209 miljoonaa ruplaan, kun Venäjän 10 suurimman pankin tase oli noin yhdeksän miljardia ruplaa (9026 mrd. RUR). Pietarien johtavien pankkien luotonanto oli vain kymmenyksen Venäjän luotonannosta (55 vs. 590 miljardia ruplaa). Eräs myönteisistä seikoista on ollut viime vuosina tapahtunut tuotantoa tukevan antolainauksen lisääntyminen. Vuodesta 2000 lähtien tätä trendiä on vahvistanut rahoitus-sijoitusten, valuuttasijoitusten ja julkisen sektorin joukkovelkakirjojen tuoton tuntuva vähentyminen sekä osakemarkkinoiden vaihtelun voimistuminen. Pankkien myöntämät yritysluotot ovat kuitenkin lyhytaikaisia (96 prosenttia kaikista lainoista) ja pankit ovat keskittyneet lähinnä pankkien välisillä rahoitusmarkkinoilla toimimiseen. Pankkien rooli rahoituksen välityksessä yrityssektorille on vaatimatonta. Investoinnit rahoitetaan niin Pietarissa kuin Venäjälläkin lähinnä jakamattomista voitoista.

Klustereiden asema Pietarin talouden kehityksessä

Pietarin kehityksen arvioinnin kannalta on keskeistä tutkia myös keskittymisen mukanaan tuomia ulkoisia vaikutuksia eli mahdollisuuksia skaalatuot-

tojen, koon sekä eri alojen keskinäisten linkkien hyväksikäyttämiseen. Dudarevin, Sevenardin, Prigran, Filippovin ja Hermesniemen teoksessa (2000) osoitetaan, että teollisilla klustereilla (tai venäläisittäin komplekseilla) on ollut merkittävä rooli Pietarin teollisuuden kehityksessä. Tutkimuksessa yhdistettiin alueellisen taloustieteen ja talousmaantieteen lähestymistapoja Pietarin alueellisen keskittymisen ja kehittymisen arvioimiseen. Kirjoittajat tunnistivat Pietarista muun muassa seuraavat klusterit: Elintarvike-, ICT-, voimantuotanto-, turismi-, liikenne-, perusmetalli-, puunjalostus-, vaateus-, laivanrakennus- ja optiikkaklusterit. Kaikki edellä luetellut klusterit perustuivat neuvostoajalta peräisin oleviin fyysisen ja inhimillisen pääoman kantoihin, kuten aiemmin on jo kuvattu. Optiikkaklusteri näyttää olevan menettämässä mahdollisuuksiaan, kun taas muut klusterit ovat muuttamassa muotoaan vaihtelevalla nopeudella. Klusterien muutostarve perustuu siirtymätalousprosessin alkuvaiheen reformien ja muutosten shokkivaikutukseen. Klusterien muutos välittyy niiden liitännäis- ja tuki- ja palvelualojen kehitykseen sekä uudentyyppisten taitojen ja siten myös koulutuksen tarpeeseen. Tämänkaltaisen kehityksen edistämiseksi julkisen sektorin politiikka on keskeisessä asemassa.

Kilpailullisten klusterien kehityksen taustalla näyttää olevan kasvava kotimainen kysyntä. Tämän lisäksi olemassa oleva fyysinen ja inhimillinen pääoma sekä neuvostoajalta peräisin olevat yhteydet eri alojen välillä ovat keskeisiä kehitystekijöitä. Alueellisten henkilökohtaisten verkostojen ”markkinattomien riippuvuuksien” kehittyminen on myös Pietarin talouselämän kehityksen kannalta keskeistä.

Pietarin asema Venäjän porttina tärkeille länsimarkkinoille auttaa korvaamaan teollisuustuotteiden tuontia pietarilaisella tuotannolla. Kehittynyt valmennus yhdistyneenä neuvostoajan tietotaitoon on tehnyt Pietarista Venäjän suurimman ohjelmiston vienti- ja kehityskeskukseen. Paikallinen oppiminen on lisännyt merkitystään ja asiakkaiden ja tuottajien vuorovaikutus on vaikuttanut muun muassa voimantuotannon ja laivanrakennuksen kehity-

tymiseen. Esimerkiksi paikallinen sähköyhtiö on tärkeä asiakas voimantuotantolaitteita valmistavalle teollisuudelle ja Luoteis-Venäjän laivanvarustusyhtiö on tärkeä asiakas Severnajan telakalle. Pietarin teollisuuden kehitys vahvistuisi tuntuvasti, jos paikallis- ja keskushallinto pyrkisivät yhdessä poistamaan kehityksen esteitä ja pyrkisivät vahvistamaan olemassa olevien klustereiden kilpailukykyä.

Paikallis- ja kotimarkkinat ovat tärkeitä teollisten klustereiden kehityksessä. Väestön tiheyttä, yritysten lukumäärää ja markkina-alueen kokonaistuotantoa voidaan käyttää taloudellisten mahdollisuuksien mittarina. Pietari on tiivis taloudellisen toiminnan keskittymä, jos sitä verrataan muihin

Taulukko 6. Pietarin keskittyminen suhteessa Luoteis-Venäjään

	Pietari	Luoteis-Venäjän alue	Verrattuna muuhun Luoteis-Venäjään
Väestön tiheys per km ²	2934.4	5.9	497.4
Yritysten tiheys per km ²	118.4	0,1	1184
Alueellinen BKT	5737.5	9.5	603.9

Lähde: Kirjoittajien laskelmat Goskomstatin aineistosta (2000).

pohjois- ja Luoteis-Venäjän alueisiin.

Pietarin markkinapotentiaalin arvioinnissa vertailu Suomeen tarjoaa hyvän kiinnekohdan. Suomi on eräs maailman kehittyneimmistä teollisuusmaista, ja sen kilpailukyky on mm. WEFA:n (2003) mukaan maailman parhaimpia. Pietarin alueellinen BKT on vain noin kymmenes Suomen BKT:sta, vaikka väestö on lähes samansuuruinen. Pietarin alueellinen BKT asukasta kohden laskettuna on vain hieman Venäjän vastaavaa suurempi, vaikka kaupungin pitäisi olla Venäjän suurimpia taloudellisia keskittymiä. Tämä heijastaa kaupungin kehitystä jarruttavia tekijöitä, koska talouskehityksen pitäisi hyötyä keskittymisestä.

Taulukko 7. Pietarin, Venäjän ja Suomen avainlukuja vuonna 2000.

	Pietari	Venäjä	Suomi
BKT, mrd. USD	8.3	246.7	121.6
BKT per capita, USD	1804	1703	24320
Investoinnit, mrd. USD	1.3	41.6	23.5
Kasvu, %	26.2*	8.3	5.7
Inflaatio, %	23.5	20.2	3.4
Väestö, mill.	4.6	144.9	5.0
Maa-ala, (1000 neliök)	1.6	17075.4	338

* Teollisuustuotannon kasvu

Lähde: Kirjoittajien laskelmat Goskomstatin aineistosta (2000).

Työvoiman koulutustason merkitys kehitykselle

Pietarin suotuisan pitkän aikavälin kehityksen kannalta on keskeistä parantaa infrastruktuuria, erityisesti osaamisen laatua. Klassisessa sijaintiteoriasa työvoiman saatavuus ohjaa teollisuuden sijoittumispäätöksiä. Tässä suhteessa Pietarilla on mitä parhaimmat kehitysedellytykset Luoteis-Venäjäl-

Taulukko 8. Työvoiman saatavuus: Pietari vs. muu Luoteis-Venäjä

	Pietari	Muut alueet	Pietari suhteessa muihin alueisiin
Työvoima, tuhansia	2851.0	5989.7	48
Työvoiman suhteellinen saatavuus	60.3	60.5	99
Työttömyysaste, %	11.0	14.9	74
Rekisteröidyt työntarjoajat, tuhansia	55.0	23.8	2.3

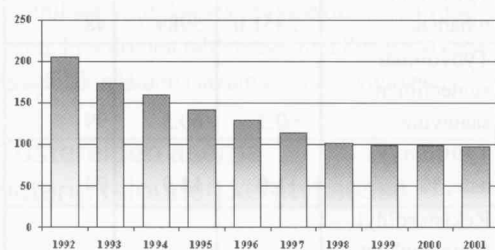
Lähde: Kirjoittajien laskelmat Goskomstatin (2000) aineistosta.

lä (Taulukko 8). Lähes puolet Luoteis-Venäjän työvoimasta on Pietarissa. Pietarin työvoiman kysyntä on muita alueita suurempaa ja samalla työttömyysaste on niitä alhaisempi, mikä on johtanut vähittäiseen maaltamuuttoon.

Pietarin työvoimasta ei ole toistaiseksi tilastotietoa koulutuksen tai ammattien mukaan. Pietarissa on kuitenkin yli puolet Luoteis-Venäjän ammattitaitoisesta ja koulutetusta työvoimasta. Moskova on tosin tässä suhteessa ylivoimainen. Moskovan työvoima on kaksinkertainen Pietarin työvoimaan verrattuna, ja hyvin koulutetun ammattitaitoisen työvoiman suhde on myös Moskovassa Pietaria suurempi. Siirtymätaloudessa Moskovan merkitys on edelleen korostunut. Ammattijohtajien muutto Pietarista Moskovaan erityisesti vuosina 1995-96 on tunnettu ilmiö.

Työvoiman laatu, kyky innovoida ja koulutus ovat tärkeitä kasvutekijöitä. Pietarissa tutkimuksen ja tuotekehityksen työllisyys on vähentynyt siirtymätalouden prosessin aikana trendinomaisesti (Kuvio 8). Tämän ei kuitenkaan välttämättä tarvitsisi merkitä kasvumahdollisuuksien olennaista heikkene mistä, koska se heijastaa suunnitelmatalouden murtumiseen liittyvää luonnollista kysynnän siirtymää markkinaehtoiseen suuntaan. Useiden suunnitelmatalouden aikana kehittyneiden tietoon ja taitoon perustuvien alojen kysyntä ja siten myös työllisyys ovat supistuneet siirtymäprosessissa. Supistumista vahvasti useilla aloilla valtion tuen vähentyminen tai lopettaminen sekä siihen liittyvä koulutetun työvoiman muutto lupaavimmille aloille. Ko-

Kuvio 8. Tutkimus- ja kehittämishenkilöstö Pietarissa, tuhansia

Lähde: Petersburgkomstat (2002)

konaisuutena koulutetun työvoiman vähentyminen sekä tietoon ja taitoon perustuvan tuotannon väheneminen on heikentänyt Pietarin edellytyksiä kehittyä tietoyhteiskunnaksi.

Tilanne ei ole kuitenkaan niin huono kuin ensimmäilyksellä voisi päätellä. Informaatio- ja viestintäteknologian työllisyys on parantunut, opiskelijoiden määrä lisääntynyt ja työllistymismahdollisuudet ovat houkutteleet koulutettua työvoimaa lähialueiden ohella myös muista maista. Tulokkaat ovat yleensä nuoria, motivoituneita opiskelemaan ja parantamaan ammattitaitoaan, etsimään työpaikkaa ja myös pysymään Pietarissa. On syytä korostaa, että Pietari on edelleen merkittävä tieteellinen keskus maailmankin mittapuun mukaan. Matthiesenin (2001) globaaleja tieteellisiä portteja (2001) käsittelevän tutkimuksen mukaan Moskova on eräs keskeisistä tieteellisistä keskuksista maailmassa, ja Pietari lukeutuu 40 keskeisen keskuksen joukkoon, jos arviointi tehdään julkaisujen lukumäärän mukaan.

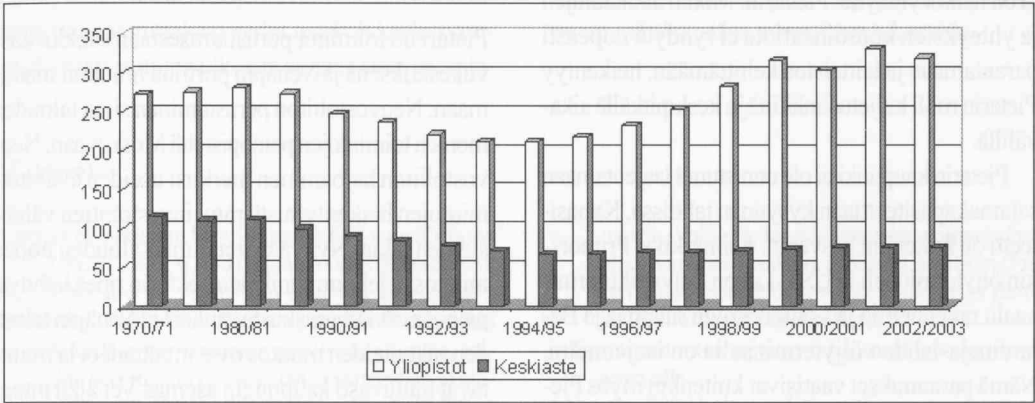
Lähes kolmannes Pietariin saapuvista opiskelijoista tulee Pohjois- tai Luoteis-Venäjältä tai Venäjän muilta alueilta. Ulkomaisten opiskelijoiden määrä IVY-maista ja muista maista, joissa on venäjänkielistä väestöä sekä kehitysmaista (kaikkiaan 15-20 000 henkilöä) on lisääntynyt. Nämä opiskelijat etsivät valmistuttuaan töitä Pietarista ja siten vahvistavat ja monipuolistavat olennaisesti ikään-tyvää paikallista työvoimaa.

Siirtymätalouden aikana keskiasteen ja ammatillisen koulutuksen saanut työvoima väheni tuntuvasti. On arvioitu, että näiden alojen työvoimasta on jo puutetta. Tämä voi hidastaa teollisuuden kehitystä lähivuosina. Toisaalta tämä on sikäli myönteistä, että se pakottaa yritykset kehittämään muun muassa työvoimaansa.

Kasvumahdollisuudet

Vaivattomat ja edulliset yhteydet kansainvälisille markkinoille ovat luonteenomaisia kasvavalle keskukselle. Infrastruktuurin tehokkuus ja pääsy muille markkinoille vaikuttavat alueiden kasvumahdollisuuteen, jota voidaan mitata alueelta lähtevillä ja

Kuvio 9. Opiskelijoiden määrä Pietarissa, tuhansia

Lähde: Petersburgkomstat (2003).

sille tulevilla tavaravirroilla. Vahvat paikallismarkkinat ja tehokas solmukohtiin liittyvä infrastruktuuri voivat houkutellessa lisäresursseja tuntuvastikin, mikä parantaa alueen edellytyksiä tavaravälityksessä, kaupassa ja tuotannossa. Kuznets korostaa valtion keskeistä roolia talouden pelisääntöjen muotoilijana, erotuomarina ja infrastruktuurin tuottajana. Pietarissa ja Venäjällä yleensä valtion ja paikallishallinto ei ole vielä tässä suhteessa ajan tasalla.

Neuvostoajan tuntuva jälkeenjääneisyys infrastruktuurin kehittämisessä sekä väestön ja teollisen toiminnan kehityksessä on edelleen nähtävissä Pietarissa. Neuvostoajalla oli lukuisia kehityksen pullonkauloja mm. liikenteessä ja tietoliikenteessä. 1970-luvun investoinnit veden, energian ja lämmöntarjontaan olivat riittämättömiä ja rakennuskannan uudistaminen riittämätöntä. Siirtymäprosessin yli 10 vuotta kestäneenä ajanjaksona infrastruktuuri-investoinnit ovat olleet hyvin vaatimattomat. Merkittävä osa Pietarin budjetista kului ja kuuluu edelleen yksityisten asuntojen ja julkisten rakennusten ylläpitoon ja julkisten palvelujen tukemiseen.

Neuvostoliiton hajoaminen merkitsi sitä, että Pietarista tuli Venäjän ainoa Suomenlahden ja Itämeren alueella oleva kansainvälinen satama. Tätä poikkeuksellista asemaa ei ole juuri pystytty hyödyntämään, koska infrastruktuuri-investoinnit eivät ole tukeneet tätä asemaa riittävästi. Lisäksi Venäjän ja Baltian maiden väliset poliittiset erimielisyy-

det ovat pitäneet yllä epävarmuutta maiden välisissä suhteissa, minkä takia useat venäläiset vientiyritykset ovat harkinneet uudelleen vientikanaviaan. Pietarissa tämä on näkynyt erikoistuneiden satamapalveluiden kysynnän kasvuna 1990-luvulla ja kuluvan vuosituhaten alussa, koska Venäjälle jäi Neuvostoliiton hajoamisessa moneen tarkoitukseen suunniteltu Pietarin satama. Muun muassa Severstalin satamaterminaalin käyttöönotto 1990-luvun lopussa oli voitto lukuisista hankkeeseen liittyneistä rakenteellisista ja hallinnollisista ongelmista. Tämän ohella toimintansa aloittivat lannoiteöljyjäjaloste-, puutavaraterminaalit, useita säiliöterminaaleja sekä muita satamatoimintoja. Pietari ei ole kuitenkaan pelkästään satama, vaan se on useiden liikennemuotojen monimutkainen solmukohta. Pietarin kunnalliseen kuljetusinfrastruktuuriin kuuluu Itämeren toiseksi suurin satama, jonka tavarankuljetus ylisi vuonna 2000 32,5 miljoonaa tonniin. Kunnan hallinnassa ovat myös kaupungin moottoritiet ja junaradat, jotka on integroitu valtion teihin ja ratoihiin sekä matkustajien ja rahdin kuljetuksiin soveltuvat lentokentät. Tätä nykyä Pietarin kautta kulkee 32 prosenttia Venäjän tuonnista ja neljäsosa Venäjän viennistä. Kuljetusinfrastruktuurin toimintaa haittaa toimintojen heikko koordinaatio, mikä on johtanut kapasiteetin tasaiseen jakaantumiseen ja siihen liittyviin pullonkauloihin. Suunnittelussa ei ole aina otettu huomioon Pietarin asemaa läpikulkupaikkana. Tämä näkyy mm. henki-

löliikenteessä, jossa useilla Luoteis-Venäjän aluilla on heikot yhteydet Pietariin. Mikäli aikataulujen ja yhteyksien koordinaatiota ei ryhdytä nopeasti parantamaan ja laitteistoa kehittämään, heikentyy Pietarin rooli kuljetuslinkkinä jo keskipitkällä aikavälillä.

Pietarin kaupunki ei ole onnistunut laajentamaan satamakapasiteettiaan kysynnän tahdissa. Kapasiteetti on kuitenkin kasvanut. Esimerkiksi Primorskin öljyterminaali ja UST-Lugan kuivarahditerminaalit rakennettiin ja Lomonosovin satamaa ja Batareinaja-lahden öljyterminaalia on laajennettu. Nämä parannukset vaatisivat kuitenkin myös Pietarin muun infrastruktuurin laajentamista, ennen kuin satamat saadaan tehokkaaseen käyttöön. Fyysisten tekijöiden, kuten viivästyneiden lentokenttä-, tie- ja telekommunikaatioinvestointien ohella huonomainen tullilaitos, loppuun kuluneet tilat ja laitteet heikentävät kansainvälisen kaupan kehitystä Pietarissa. Pietarin liikenteellisen aseman kehittäminen vaatii tuntuvia lisäponnisteluja ja sitoutumista modernin liikenteen solmukohdan kehittämiseen.

Pietarin heikko internet-kattavuus ja telekommunikaatioinfrastruktuurin kehittymättömyys niin kiinteälinjaisena kuin mobiilina sekä kaupungin sisällä että sen yhteyksissä ympäröiville alueille jarruttavat tehokkaasti Pietarin kehitystä liikenteen solmukohtana ja kaupungin integroitumista maailmantalouteen. Pietari on vasta kehittymässä Luoteis-Venäjän todelliseksi liikennekeskukseksi modernin tietoliikenteen alalla. Moskova on tässä suhteessa selvästi edelläkävijä ja se on koko Venäjän todellinen informaatioportti muuhun maailmaan. Venäjän informaatioyhteiskunnan alueellisesta luonteesta, kuten uudesta mediasta, internetin kattavuudesta, nopeiden yhteyksien määrästä ja saatavuudesta sekä internet-osoitteista, ei ole vielä tilastoja. Kuitenkin on yleisesti hyväksytty tosiasia, että Moskova on tässä suhteessa selvästi Pietaria edellä. Pietarin informaatioyhteiskunnan kehitystä ovat jarruttaneet väestön heikko ostovoima, palvelujen kalleus, oligopolistiset markkinat sekä julkisen vallan sitoutumisen puute ja osallistuminen tätä kehitystä tukeviin hankkeisiin.

Pietarista kasvukeskus

Pietari on toiminut perustamisestaan saakka kasvukeskuksena ja Venäjän porttina muuhun maailmaan. Neuvostoliiton perustaminen siirsi talouden monien toimintojen painopistettä Moskovaan. Neuvostoliiton hajoaminen merkitsi useiden avaintointojen heikentymistä mm. investointien vähäisyyden takia. Nykyään maailmantalouden nopea muutos, telekommunikaatiosektorin riipeä kehitys, pienenevät kuljetuskustannukset ja Venäjän talouden rakenteiden muutos ovat muuttaneet ja muuttavat tuntuvasti kaupungin asemaa Venäjän integroimisessa muuhun maailmaan. Pietarilla on kuitenkin edelleen hyvät edellytykset kehittyä tässä suhteessa, koska sillä on periaatteessa käytössään tuntuva inhimillinen ja fyysinen pääoma periytyneenä neuvostoajoilta, sen maantieteellinen sijainti on erinomainen ja sillä on pitkät perinteet naapurimaiden korkeantason tuotannon hyödyntämisessä.

Periaatteessa hyviä kehitysmahdollisuuksia kuitenkin jarruttavat kotimarkkinoiden pieni ostovoima sekä kysynnän kohdentuminen ruokaan ja muihin alhaisen jalostusasteen hyödykkeisiin. Kuluttajat eivät ole kovin vaativia eivätkä merkkietoisia pientä osaa lukuun ottamatta. Rahoitusmarkkinat ja talouden perusrakenteet ovat kehittymättömiä, eikä julkisella vallalla ole selvää kuvaa siitä min-kälaisella talouspolitiikalla Pietarin kilpailukykyistä teollisuutta saataisiin kehitettyä.

Integroituminen maailmantalouteen esimerkiksi lähellä olevien kehittyneiden talouksien, Suomen ja Ruotsin, kautta tarjoaa poikkeuksellisen hyvän mahdollisuuden hyötyä Pietarin ja Venäjän talouden lähentymisestä näihin rikkaisiin ja kehittyneisiin talouksiin. Onnistuminen tässä elintasokuilun kaventamisessa edellyttää tavoitehakuista yhteiskuntapolitiikkaa, joka edistää integroitumista, tarpeellisen infrastruktuurin rakentamista, kehitystä jarruttavien tekijöiden poistamista sekä asenteiden muuttamista ulkomaalaisiin nähden. Tällä hetkellä ulkomaalaisten ei juuri uskota edistävän Pietarin kehitystä. Pietarin Venäjällä kilpailukykyisten suurten markkinaosuuden omaavien klustereiden ke-

hittäminen tarjoaa hyvän mahdollisuuden integraation syventämiselle. Laajentuvan tuotannon mukanaan tuomat mittakaavaedut lisäävät keskittymisestä saatavia muita ulkoisia etuja ja siten parantavat

Pietarin asemaa. Tämän kehityksen aikaansaaminen vaatii tuntuvaa ponnistelua, kehitysprosessin ymmärtämistä ja muutoksen tukemista.

Viitteet

- 1 Artikkelin perustuu kirjoittajien *NEBI* vuosikirjassa (NEBI 2003, 67-83) julkaistuun artikkeliin ”St. Petersburg – A Russian Gateway to Europe”.
- 2 Luoteis-Venäjän alue Pietarin ympäristössä on yksi äskettäin perustetuista poliittista alueista, joiden tavoitteena on parantaa keskusvallan ja alueiden välistä koordinaatiota ja yhteyksiä. Tämä alue on läheisesti kytketty Pietariin ja se sisältää entisen Venäjän pohjoisen (Arkangeli, Mur-

- manski, Vologda, Jamal-Nenetsian autonominen alue, Karjalan Tasavalta ja Komi), koillisen (Pietari, Leningrad, Novgorod ja Pihkova) ja Baltian (Kaliningrad) talousalueet.
- 3 Tavaratuotantoa mitattu tehdasteollisuuden bruttoarvolla.
- 4 Vuoden 2000 kolme neljänestä.
- 5 Yhdysvaltain dollareissa

Lähteet

- Anderson, Å. & Johansson, B. (2001), Region of Stockholm and the Global Economy. – *Gateways to the Global Economy*. Eds. Åke E. Andersson & David E. Andersson. Moscow: Phasis, 345-364.
- Anderson, Åke E. (1999), Northern Europe in the Global Economy. – *The NEBI Yearbook 1999*. Eds. Hedegaard, Lars & Lindström, Bjarne. Berlin: Springer-Verlag.
- Dudarev Grigori, Sevenard Pavel, Prigara Pavel, Filippov Pavel and Hernesniemi Hannu (2000), *The Potential Competitiveness of Saint Petersburg's Industries*. ETLA, DP Nro 712.
- Dudarev, Grigori, Suni Paavo (2003), St. Petersburg – A Russian Gateway to Europe. – *The NEBI Yearbook 2003*. Berlin: Springer-Verlag, 67-83.
- Dudarev, G. & Hernesniemi, H. (2000), Competitive Edge of the Russian Economy. – *Russian Economic Trends*. 9:3, RECEP, The European Commission. Oxford UK & Malden MA: Blackwell Publishers, 6-16.
- Johanson, J. & J.E. Vahlne (1977), The Internationalisation Process of the Firm: A Model of Knowledge Development on Increasing Foreign Commitment. – *Journal of International Business Studies* (spring-summer), 23-32.

- Kolosovsky, N.N. (1969), *Theory of economic regions*. Moscow: Mysl.
- Kuznets, Simon (1981), Modern Economic Growth and the Less Developed Countries. – *Conference on Experiences and Lessons of Economic Development in Taiwan*. Taipei: The Institute of economics, Academia Seneca.
- Matthiesen, C.W. & Schwarz, A.W. & Find, S. (2001), The research gateways of the world: bibliography indicators based analysis of networks. – *Gateways to the Global Economy*. Eds. Åke E. Andersson & David E. Andersson. Moscow: Phasis, 17-30.
- Nelson, R. & Winter, S. (1982), *An Evolutionary Theory of Economic Change*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Petrov, V.V. & Kuzitch A.E. (2001), The Networking Nature of the Globalizing World. – *Gateways to the Global Economy*. Eds. Åke E. Andersson and David E. Andersson. Moscow: Phasis, X-XXIV.
- Storper, M. (1997), *The Regional World: Territorial Developments in a Global Economy*. New York and London: The Guilford Press.
- WEFA (2003): *The Global Competitiveness Report 2002-2003*. Oxford University Press.